

נער המחנות

אברהם כוכבי

אברהם כוכבי (שטרן), עתה חבר יד-מרדכי, נולד בשנת 1928 בלודז' שבפולין. מלחמת העולם פקדה אותו בעיר מולדתו ועם פינוי גיטו לודז' ואבדן אמו ואחותו הקטנה, יצא הנער בן הי"ד לדרכו הארוכה, דרך מחנות-הריכוז וההשמדה. האב נספה כבר בסלקציה הראשונה בשערי בירקנאו ואילו רצון החיים החזק של הנער שמר עליו בכל תהפוכות גורלו ונדודיו בשמונה מחנות-ריכוז, על אדמת פולין, אוסטריה וגרמניה, עד לפגישתו עם הבריגדה והעפלתו ארצה.

כאן מובאים קטעים מתוך העדות המקיפה הנמצאת בארכיון „מורשת“. הקטעים מובאים כאן כמעט ככתבם ולשונם, פרט להשמטות ותיקוני סגנון קלים שנתחייבו מתוך העריכה ומסגרתה המצומצמת של החוברת.

... הנאצים הטילו על הגיטו מכסה של ילדים למשלוח. במשך כמה ימים לא הצליחה המשטרה היהודית למלא את המכסה הדרושה. הנאצים התרגזו ונכנסו לפעולה בעצמם. בשיטתיות גרמנית סרקו כל בית וכל רובע. היו מטילים עוצר על גוש בתים ברובע מסויים. מצוים על כל הדיירים לרדת לחצר ולהתייצב בשורה. ברחוב עמדה שיירת מכונות מוכנה ומזומנה לקלוט את כל הילדים. קשה לתאר את הזוועות שהתרחשו בשעה שנאצים הפרידו בין ילדים לבין אמותיהם. אמהות שלא רצו למסור את ילדיהן נלקחו אף הן. כשמכונת היתה מתמלאת, היתה מזנקת ממקומה ונוסעת במהירות מסחררת לכיוון מארישין*, מקום ריכוז הילדים הנועדים למשלוח...

... הזונדרקומנדו הגיע גם לרובע שלנו. ידענו בדיוק באיזה יום עתידים הם להגיע. עליתי על עליית גג הבית שלנו ושמה התחבאתי. ראיתי משם שיירת משאיות שעמדה ברחוב מארינסקה וחיכתה לקרבנותיה הקטנים. הילדים לא הועלו למכונות על ידי השוטרים כי

* מארישין — תחנת רכבת על יד לודז'. מקום שילוחם של יהודי העיר.

אם נזרק על ידי שני נאצים. גרמני אחד היה אוחז בראש הילד, השני ברגליו וכך היה נזרק לתוך המשאית. פתאום ראיתי אנשי הזונדרקומנדו, מזויינים במטות ארוכים שבקצותיהם אנקולים, מעלים ילדים רכים בשנים למכונה פשוט על ידי כך שתקעו את האנקול בצוארו של הילד וכך הרימו אותו והטילו אותו למכונת... ושוב אני רואה שני נאצים משתעשעים עם ילדה קטנה, היא מרימה את ידיה כאילו רוצה לגונן על עצמה והם צוחקים, מטילים אנקול ותוקעים אותו לבטנה הרכה עד שהמעיים נשפכים. אנשי זונדרקומנדו תופסים ילדים בשתי רגליהם ומנפצים את ראשם אל הקיר או אל דפנות המכונת. אך בכך לא די. האמהות שהיו במשאית למעלה נצטוו לרדת ולנקות את הדפנות מהמוח ומהדם... הייתי יחידי בעליית הגג. עיני ואזני קרועות היו אך לא ירדתי לעומקה של הזוועה המתרחשת לנגד עיני....

...אחותי בת ה"א, רזה וכחושה היתה וברור היה מראש שהנאצים יקחו אותה. ואמנם כך היה. ואמי בראותה זאת ביקשה מהנאצים שיובילוה אף היא. ושתייהן הובאו למארישין ומשם לחלמנו וכאן נשרפו בכבשנים....

...בתחילת חודש יולי 1944 הגיעו לאזונינו שמועות שהנאצים מתכוונים לחסל את הגיטו ולשלח את כל תושביו לגרמניה, ואמנם ביום לא־עבות אחד התפרסמה מודעה גדולה בשלוש שפות, פולנית, אידיש וגרמנית, בחתימת האנס ביבר*, הנאצי האחראי לגיטו לודז', ובה כתוב לאמור: היות והחזית המזרחית הולכת ומתקרבת ואש תופת שורפת הכל בדרכה, שומה על השלטונות הגרמניים להגן על תושבי הגיטו ולשמור על חייהם, ועל כן הוחלט לחסל את הגטו ולהעביר את כולם מערבה, לגרמניה. על כל התושבים להיות נכונים להופיע במועד שיפורסם ולהיות נכונים לנסיעה. מותר לקחת כל דברי־ערך כגון: זהב, כסף, אבנים טובות, שעונים וכו'. הפצים אישיים מותר לקחת במשקל 25 ק"ג. כל איש שיתייצב בכלא המרכזי על מנת להישלח לגרמניה, מערבה, יקבל כיכר לחם ומרגרינה. האנס ביבר, בעל החטורת, הנאצי שהיה מעורה בקרב היהודים לפני המלחמה, דאג עתה לכל. המשלוחים הראשונים היו צריכים להתבצע כמתוכנן בראשית יולי. כל יום צריכים היו להישלח כאלף אנשים. בימים הראשונים לשילוח התיצבו אנשים המוכנים לנסוע מערבה. קשה לשפוט מה הניע אותם, או שהתפתו להבטחותיו של ביבר, או שרצו לאכול לחם לשובע, או פשוטו כמשמעו שנמאסו עליהם החיים. אולם במרוצת הימים פחת מספרם והאנס ביבר השתולל מזעם... אנשי ה"ס. ס. לקחו את היזמה בידם ופתחו בחיסולם הפיזי של יהודי הגיטו. הם הלכו מרובע לרובע, מרחוב לרחוב, מבית לבית ומי שלא מיהר לרדת לחצר ולהתייצב — נורה. גם אני וגם אבי החלטנו להתייצב בכלא המרכזי ולגמור עם חיי הגיטו, שממילא אינם שווים הרבה. שמנו פעמינו לרחוב צרניצקיגו שבו היה בית הכלא המרכזי... שוטר יהודי, זקיף, קיבל את פנינו. בין החומות ומחוצה להם התאסף עם רב, כולם שמו את נפשם בכפם ומסרו את עצמם לידי הגורל. היו ביניהם רק ילדים ספורים... במקום הזה שהינו יומיים, כי מנהלת בית־הכלא חיכתה שיתאספו לפחות אלף יהודים ורק אז ישולחו כולם למארישין. האנשים ניוונו רק על שתי ארוחות ביום שקיבלו מטעם בית־הכלא. המנות היו קטנות ודלות ביותר אך לא היתה ברירה אלא לקחת מה שנותנים...

... והנה הגיע היום. בלילה הקודם לננו על האדמה, מוכנים ומזומנים לתזווה, הייתי

* במקום אחר מספר הכותב כי האנס ביבר, שמונה למפקד גיטו לודז' היה פולקסדויטשה, סוחר־זעיר לפני המלחמה מעורב בין היהודים ויודע שפתם.

החוצה רטובים. כאן עמדו שני אנשים ומרחו כל יוצא במפשעתו בנוזל צורב. בכיתי מרוב כאב. התחלתי לרוץ על מנת להפיג את הכאב, אך דבר לא עזר. אחרי כן באה עגלה רתומה לאנשים וכל אחד מאתנו קיבל זוג תחתונים, מכנסים, חולצה וגם כובע, כולם מפוספסים בצבעי כחול ולבן... שמתי לב לעשן הגבוה והסמיך שהיה מתמר מעל למחנה ולאפי הגיע ריח של תריכה. אף אחד מאתנו לא ידע איך להסביר תופעה זו.

... העזתי וניגשתי אל אדם לבוש בגדי מחנה ושאלתי באידיש לפשר הדבר. הוא נעמד. הסתכל בי ופרץ בצחוק קולני. הוא הצביע בידו לעבר הארובה הגדולה שהתנשאה מעל לגג אדום ואמר בפולנית: „הנה בני, סופך יהיה שם! ממך ייעשה סבון טוב ונשתתך תעלה בודאי לגן-עדן. שם קרמטוריום. שם שורפים אנשים ואפרם מפוזר לארבע רוחות השמים.“ נאלמתי דום אחרי כן חזרתי ושאלתי בפולנית האם אמת הוא מדבר. כששמע אותי מדבר פולנית, שאל מניין אני. ענית: מלודז'. הוא חיבקני חזק ונישק אותי על מצחי. התברר כי גם הוא לדודאי ועל כן שמח לפגוש אותי. מפיו נודעו לי הרבה דברים אודות מחנה הריכוז וביחוד אודות אושביץ. שמו היה סטיפן. הוא לקח אותי לבלוק שלו ונתן לי חצי ככר לחם וגם מרגרינה וכמה פרוסות נקניק. אכלתי את הכל בעומדי בחדרו שכן זה יומיים שלא בא אוכל לפי. סטפן היה בלוקאלטסטה, כלומר ראש הבלוק. שהייתי אצלו מספר שעות והוא הסביר לי שכאן, במצפון ובצדק איש לא יאריך ימים. רק תרמית, עורמה, פקחות-חיים וזריזות אלה הן הסגולות שיכולות לעמוד לו לאדם. נוכחתי עד מהרה כי צדק סטיפן בהוראותיו...

... מחנה בירקנאו היה בעל ממדים עצומים. היו בו 30 בלוקים ובכל בלוק שכנו מאות אנשים. כל יושבי המחנה ניוונו משתי ארוחות ליום. ארוחת בוקר המורכבת ממנת לחם זעומה וקצת תחליף של תה. בצהריים קיבלנו צלחת-מרק. בערב לא קיבלנו שום דבר. בטבורו של המחנה הותקנו מספר ברזים וזה הכל. בית שימוש היה אחד ויחיד. סביב המחנה היתה גדר מחושמלת וכל כמה מאות מטרים מגדל מצויד בזרקור ועליו שומר זקיף. מי שנתקף בשלשול והיה נזקק בלילה לבית השימוש היה קובע את נפשו...

... שעת צהריים הלכה וקריבה ופתאום קראו לנו לאפל (מפקד). כל הנערים מהבלוק שלי נצטוו להסתדר בשורה אזהת. היו בינינו נערים למודי-נסיון שטענו כי כאן תיערך סלקציה, ואלה שייפסלו יישלחו לקרימטוריום. לי זה היה היינו-הך, ממילא נשארתי עירי בעולם. והחלטתי לא לברוח ולעבור את הסלקציה. מרחוק ראיתי שמציבים שולחן במגרש שעליד הבלוק שלי ושלושת כסאות. כעבור זמן מה הגיחה מונית שחורה וממנה יצאו מספר אנשי צבא גרמניים, לבושי מדי ס. ס. אחד מהם היה לבוש בגדים אורחיים הדורים. הוא צלע קצת ונעזר בהליכתו על ידי מקל. נזכרתי בדברי סטיפן שלימדני הלכות מחנה-ריכוז ונסיתי לשוות לפני ארשת של אדישות. הנערים הראשונים החלו לצעוד לקראת השולחן, כולנו היינו מוקפים שרשרת הדוקה של אנשי-המחנה. מבעלי זכויות-יתר, והם שמרו עלינו לבל נתחמק. ראיתי שחלק מהנערים שעברו את הסלקציה נשלחים ימינה וחלק שמאלה. לא ידעתי באיזה צד החיים ובאיזה הקרמטוריון. בלית-ברירה השלכתי יחבי על הגורל. כשכבר הייתי קרוב לשולחן שמתי לב כי נערים שמראם טוב בערך והם גבוהים, נשלחים ימינה ולהיפך, נערים קטנים ומצומקים נשלחים שמאלה. תפסתי שעלי להיראות גבוה ושמן וזה הרי לא מראהו של נער יוצא גיטו. בכל זאת, כשהגעתי לשולחן, התרוממתי על קצה אצבעותי וניפחתי את בטני. את כובעי תחבתי למכנסי, כדי לשוות צורה לבטני ואכן הצלחתי. הם רשמו את שמי ואת שם משפחתי ואת יום הולדתי ונתנו לי מספר. זכיתי בפיס והלכתי ימינה.

נרגש ביותר. הנה יבוא רגע ואעזוב את חומות הגיטו ואהיה חופשי כצפור דרוור... השכם בבוקר התעוררנו על ידי צריחות השוטרים. ראיתי ים של ראשים מתנועע כקמה בשדה. צינת הבוקר היתה עזה ביותר ואנשים התהלכו הלוך ושוב כדי להתחמם. הזמן כאילו עמד מלכת. סעדנו את נפשנו. הפעם לא חסנו על לחמנו, לא דאגנו למחר, אכלנו ואכלנו עד בלי די... הרכבת הגיעה רק בשעות אחה"צ. אנשי ס.ס. פקדו עלינו לקום ולהתכונן לעליה לרכבת. עלינו לקרון, לתוכו דחסו הנאצים 70—80 איש. בתום־לבם האמינו האנשים כי מסייעים אותם לגרמניה. נוסעי הקרון רבו ביניהם על מקום עמידה. מספר אנשים התעלפו ולא היה מי שיגיש להם עזרה ראשונה. חוסר מים היה בעוכרינו. הצמאון הכריע את כולנו. אשה אחת מתה בקרון...

... המשכנו לנסוע וכעבור מספר שעות עמדה הרכבת. סקרן הייתי לדעת מה מתרחש בחוץ. טפסתי על ילקוטי ומבעד לאשנב ראיתי משהו משונה. בחוץ עמדו אנשים לבושים מקטורן ומכנסיים מפוספסים בצבעי כחול לבן. הם דיברו ביניהם אידיש וזה עודד אותי. פתאום ראיתי גם אנשי ס.ס. שורצים בהמוניהם, חמושים באקדחים. ספרתי לאנשים בקרון מה ראו עיני והם התחילו להרעיש עולמות שיפתחו את הדלתות. הדלת נפתחה. הופיעו ס.ס. וורונו אותנו למהר ולרדת מהקרון ואת החפצים להשאיר בקרון. פתאום הגיעה לאוזנינו פקודה בגרמנית המצווה להסתדר בשני מחנות. נשים לחוד וגברים לחוד... הצלחתי לעצור אדם הלבוש באותה תלבושת משונה ולבקש הסבר. הוא הפטיר כלאחר־יד שהנשים ההולכות שמאלה תעלינה השמימה... מה הוא סח? לבי ניבא לי רעות... והנה רואות עיני איש ס.ס. ישוב על אופנוע, מחזיק בידו מקל קטן ועם המקל מצביע ימינה ושמאלה. (אחר־כך נודע לנו, כי זה היה ד"ר מנגלה המפורסם לשימצה) — והנה אני ואבי קרובים אליו. הוא מתבונן בי ומורה לי לפנות ימינה. ראיתי את אבי הולך שמאלה, מתרחק ונעלם ממני לעולמים...

... הגענו לשער שמעליו היה כתוב בשפה הגרמנית "Arbeit macht frei", "העבודה משחררת". ע"י השער מנה אותנו זקיף גרמני. הובלתי יחד עם הרבה אחרים לצריף גדול מאוד, צבוע בצבע ירוק. השערים ננעלים, באולם נעשה חושך ומושלך הס, כבמטה קסם. והנה הודלק אור השמל. איש אחד טיפס על סולם והחל לדבר אלינו. הוא דיבר אלינו באידיש ומילותיו הראשונות היו: "דעו לכם שהגעתם למחנה בירקנאו, כאן זה מחנה השמדה. מכאן אין יוצא איש, כי כולכם תושמדו פה, רבים מכם יעלו דרך הארובה השמימה ורק יחידי סגולה ייצאו מכאן חיים. אני מזהיר אתכם — כך הוסיף — שתוציאו מכיסכם את כל הזהב והאבנים הטובות, דולרים, שעונים, טבעות־נישואין וכל דבר־ערך ואת הכל תשימו על השמיכות הפרושות על הרצפה. בעוד 5 דקות נחזור הנה ומי שלא יעשה כמצווה — יוצא להורג תיכף ומיד". האיש סיים והסתלק עם חבריו. תדהמה כללית השתררה באולם והאנשים התחילו להתווכח אם להישמע להוראות, פרמתי את בגדי והוצאתי משם כל מה שהיה חבוי בהם וכמוני עשו גם אחרים. והנה ראיתי כי מצד אחד משליכים אנשים לרצפה שעונים, כסף וטבעות ואילו מהצד השני מרימים אנשים אחרים את כל זה ותוחבים לתוך כיסיהם. השתרר תוהו ובוהו. שוב נפתחו השערים ואותו יהודי עם חבריו חזרו. הוא היה מלא זעם על אלה שהעזו להמרות את פקודותיו ובכל זאת אסף כמות הגונה של דברי ערך שהיו פזורים על הרצפה. הובלנו לצריף אחר. שוב ציוו עלינו להתפשט ולעמוד בתור על מנת לגלח את כל שערותינו. משם הובלנו למקלחת. שם עמד אדם והתיו עלינו מים קרים מתוך צינור. איכשהו הצלחתי להתחמק ממנו. לאחר מכן התקלחנו במים חמים. מגבות לא היו לנו ואולצנו לצאת

בסוף הסלקציה מנתה קבוצתי 100 נערים. הרבה נסיונות נעשו על ידי נערים מצד שמאל לעבור ימינה. רובם ככולם נתפסו, הוטלו ארצה והוכו עד מוות. מספר נערים אף נורו במקום על ידי האיש הלבוש אזורחית. ואף על פי כן הצליח מספר נערים להתגנב ולעבור אלינו. לאחר גמר הסלקציה, נאם בפנינו אחד הנאצים ואמר לנו כי נבחרנו להיות בנאים ועוד היום אחה"צ למחנה אושביץ ושם נלמד בנאות בבית-ספר מיוחד "מאורר-שולה" ואז ישלחו אותנו לגרמניה לבנות שם בתים חדשים. לאחר הנאום נשלחנו למקלחת, ואחרי כן קעקעו לנו מספרים על אמת-יד שמאל. הקעקוע כאב מאוד אך שמחתי, כי הבריות אמרו שקעקוע הוא חיסון מפני הקרמטוריום...

אושביץ

... המרחק בין בירקנאו לאושביץ הוא קילומטרים ספורים. הדרך היתה קשה למדי. רבים כשלו בדרך, אולם מלווינו התיחסו אלינו יפה. אלה היו אנשים קשישים יוצאי רומניה והונגריה שלא ידעו אף מילה גרמנית.

הגעתי לאושביץ בשלהי ספטמבר 1944. הובלנו ישר למקלחת. כל אחד קיבל מגבת וחפיסת סבון, שעליה טבועות שלוש אותיות ר. י. פ. התקלחנו במים חמים. אני עמדתי על יד חלון והנה נפתח החלון ושני אנשים הושיטו לנו דוד מלא מרק מאוד סמיך. חשבתי שאני חולם. קיבלנו גם קלחות פח עמוקות. טבלתי את קלחתי בתוך הדוד ושאתי מרק. המרק היה סמיך מאוד ואצבעותי יכלו לשמש אותי יפה. אכלתי מהר מאוד וחזרתי ושאתי מהדוד. אכלתי אז כארבעה ליטר מרק. הבטן תפחה, אולם שבעתי. זה עוד לא היה הכל. כשיצאנו החוצה, לאחר המקלחת, חיכו לנו למעלה מעשרים איש כולם לבושים בגדי מחנה מגוהצים להפליא וחבושים כובעים נקיים ומגוהצים. בידי כל אחד מהם היה לחם ומרגרינה. סמוך לקיר עמדה שורה של דודים מלאים מרק. הוקסמתי לראות בבת אחת כל כך הרבה אוכל. התנפלנו על הדודים ועל האנשים שהחזיקו את הלחם מידיהם כחיות-טרף מורעבות. לאכול, לאכול, ושוב לאכול...

... לאחר שגמרנו תקופת בידוד, הועברנו לבלוק מספר 13, שבו שכן בית-הספר לבנאות. שיכנו אותנו בקומה השניה של הבלוק. בעלית-הגג היו ספסלים וארגזים מלאים טיט וגם לבנים. כולנו חולקנו לקבוצות ולכל קבוצה היה מורה. המורה שלי היה יהודי הונגרי ושמו פולאק...

... ארגנתי לי את חיי באושביץ על הצד הטוב ביותר. השעורים בבנאות התחילו תמיד אחרי גמר ה"אפל". עלינו לעליית-הגג וכאן למדנו עם הפסקות עד הצהריים. הפסקת הצהריים היתה של שעה ומחצה ואחרי-כן נמשכו הלימודים עד חמש. בצהריים השתדלתי להיות בין ראשוני מקבלי המרק, כדי שיישאר לי פנאי להשיג עוד מרק נוסף. כשגמרתי לאכול את מנתי, הייתי חומק מהבלוק, יורד למטה ובידי קלחת... הייתי מכתת רגלי מבלוק לבלוק ומחפש מרק, שהשאירו בדוד אותם אנשי-הבלוק שכבר היו שבעים. גם באמצעים לא כל כך כשרים לא בחלתי. את הדוד עם המרק היו נושאים אסירים במוט בשנים. הייתי רץ מהר ותוך כדי ריצה טובל את הקלחת שלי בדוד. הם לא יכלו להשיגני, כי עד שהורידו את הדוד על האדמה, כבר הייתי רחוק מהם...*

...בימי ראשון בשבוע היתה נערכת במחנה תחרות כדורגל, או תחרות שחיה. בגיהנום הזה של אושביץ היתה גם בריכת-שחיה ואפילו מקפצות ואנשים רבים היו מנצלים את

* מן הראוי לציין שכותב-הרשימות הגוע לאושביץ בספטמבר 1944, כאשר כבר ניתנה הוראתו הראשונה של הימלר לחדול מהשמדת המונים. בנובמבר 1944 כבר ניתנה הוראה זו גם בכתב. גם "השפע" היחסי של תלמידי המאורר-שולה — יש לראות בו מקרה יוצא דופן.

הבריכה וזה היה אחד הפארדוקסים של אושוויץ: מכאן תאיגאזים ומשרפות ומכאן משחקים ותענוגות! זכור לי אפילו סרט שהוקרן באחד האולמות העצומים במחנה...
... חיי התחילו לזרום באפיק נוח, ללא זעזועים. כאן באושיץ שבעתי ורוויתי. בבית-החרושת הגדול ביותר למוות אכלתי לראשונה לאחר ארבע שנים לשובע, ולא פעם יחידה, אלא ימים. שבועות חדשים. כאן עליתי במשקל והעליתי בשר על עצמותי. זה היה צחוק הגורל...

... זכור לי שיר באידיש שהיה מעין להיט במחנה אושיץ. שמו היה „דאס לעבן“ היינו „החיים“:

... וואס טויג מיר דאס זארגן אויף מארגן
און פארלירן דעם היינט און דאס גליק
וואס טויג מיר דאס טראכטן פון נעכטן
דער נעכטן קומט קיינמאל נישט צוריק.
לעב, ווייל דער היינט איז נאך דיינער
דער נעכטן וועט קיינמאל נישט צוריקקומען.
און מארגן ווער ווייסט וואס ס'וועט זיין *

הבלוקפירר שלי, איש ס. ס., היה נוהג לעשות לנו הרבה צרות בשעת מסדר-הבוקר. תמיד מצא את השורות לא ישרות, או איזה פגם אחר. אנו קראנו לו „המשוגע“ ושגעונו התבטא בזה שבכל כמה דקות היה מצמיד את שעון-היד שלו לאוזנו ובוהן את קצבו... לימים נודע לנו כי אותו „משוגע“ היה לא פחות ולא יותר, אחד ממנהיגי המחתרת באושיץ... עובדת קיום המחתרת התאמתה במלואה על ידי הגניבה הגדולה ממאפיית המחנה. לכאן הגיעו יום אחד מספר משאיות ומכונית הדורה שבה ישבו אנשי ס. ס. בדרגות קצונה גבוהות ובידיהם מסמכים המאפשרים להם להוציא כמה אלפי ככרות-לחם על מנת להעבירן למחנה ריכוז אחר, הקצינים הללו היו פארטיזנים מחופשים שבאו מהרי הקארפטים... קרה לא פעם שאסירים, ביחוד פולנים, הצליחו לברוח מאושיץ בעזרתם הפעילה של הפארטיזנים... בגלל בריחות כאלה היינו חייבים לעמוד שעות נוספות במפקד. מכל בלוק שאליו השתייך הבורח הוצאו לרחבת המפקד כל האסירים. סודרו בשורה אחת, וכל עשירי הוצא מהשורה ונתלה...

... גם עונש מלקות היה נהוג באושיץ. אסיר שנענש היה מושכב על חמור-עץ, ידיו נכבלו והקאפף שלו היה מלקהו על אחוריו החשופים. לפעמים היה העונש מגיע ל-20 עד 40 מלקות... אחד העונשים השכיחים ביותר היה „קני-בוגן“ כלומר כפיפת ברכיים. היה עלינו להתכופף ולקפוץ, תוך כדי כפיפת ברכיים ואחר עשר כפיפות כאלה, כאבו הרגליים מאוד. ... בערבים, בזמני הפנוי, הייתי הולך מבלוק לבלוק בבקשת מצרכי מזון. מעשרה מקומות היו מגרשים אותי אבל במקום אחד קיבלתי קלחת-מרק וזה כבר היה משהו. לא החמצתי

* לשם מה לי לדאוג למחר
ולאבד את היום ואת האושר —
למה לי להרהר באתמול
והאתמול לעולם לא יחזור
חיה, כי היום עוד שלך הוא
האתמול לא יחזור לעולם
ומי יודע מה יביא יום מחר...

שום הזדמנות כדי לכלכל את קיבתי ולמלא אותה — זה היה שיא השאיפות. לפעמים עסקתי גם בסחר-חליפין.

פעמיים בשבוע קיבלתי מנת מרגרינה ואותה המרתי תמיד בלחם. מנת-לחם היתה רבע ככר במשקל 250 גראם...

יום אחד עשיתי הכרה עם יהודי שעבד ב"קאנאדה", כלומר בקבלת המשלוחים בתחנת הרכבת. מצבו הכלכלי היה מצוין. הוא אכל מעדני מלכים, נקניק הונגרי, חלבה יוונית, יינות צרפתיים וליקרים... סוג אחר של אסירים עבדו בתאי-הגז ובכבשנים. תפקידם היה להוציא את הגופות שהורעלו בציקלון בתאי הגאזים ולשרוף אותן בקרמטוריום. כל כמה שבועות הוחלפו האנשים שעסקו בעבודה האיומה הזאת וכל קבוצה שגמרה את תפקידה היתה מושלכת אף היא לתאי-הגאזים... פעם נודע לנו שהתפוצצו כמה כבשנים והרבה אסירים הצליחו לברוח... נער אחד סיפר לי כי מכיר הוא יהודי יוצא-יוון שעבד בקרמטוריום. ספורו זה התחזק לאחר ששמעתי זאת גם מפי אסיר גרמני. אותו יהודי היה עובד עתה בתור סנדלר מיוחד ומעולה. היה מתקין נעליים להנהלת המחנה. ייתכן שהנאצים ידעו את זהותו האמיתית והתעלמו ממנה מהיותם זקוקים למקצועו. יהודי זה היה מוכן לספר לכל אחד שהטה לו אוזן על עבודתו בקרמטוריום.

נערי ה"מאוררשולה" היו מתכנים בכינויים שונים. היה שם נער שכינהו "הזמר" כי ידע לשיר יפה ורכש את לבו של הבלוקאָלטסטה שהיטיב עם הנער. לנער אחר הדביקו את הכינוי "פרופגנדה-מיניסטר" כלומר שר-התעמולה. הוא אהב להפיץ שמרעות על ימין ועל שמאל, על פי רוב כוזבות והוא עצמו נהנה מעצמו ומכזביו. גם אנו היינו נהנים מספוריו והזיותיו על עולם המחר היפה והנהדר המצפה לנו אחרי המלחמה... נער אחר היה כינויו "פרוביאנט מיניסטר" כלומר שר-האספקה. הנושא היחידי שעליו אהב לדבר היה אוכל ומזונות. את דבריו היינו בולעים כרעבים כי אכן היינו רעבים ממש. אותי כינו בשם "פייטן". יום אחד השגתי עפרון. זה היה אוצר שלא רציתי להמירו בלחם. שמרתי עליו כעל בבת-עיני. באחד הימים עלה בדעתי לנסות ולכתוב בצורת שיר את תיאור גירושי מגיטו לודז' לאושביץ. המלים עלו במוחי כלאחר-ידי, כמו זרם מים שוטפים. כתבתי בפולנית. עשרות נערים סובבוני ועשו את אונם כאפרכסת למשמע שירתי...

... קיימנו סולידריות בינינו, הנערים. כשאחד מאתנו היה משיג מרק במקום כלשהו, מסר על כך לשני ולשלישי וכו'. אנוכיות לא היתה אצלנו וייתכן כי זה נבע במידה רבה מהעובדה כי יחסית, היה לנו באושביץ מה לאכול... היינו נערים, ואסירים מבעלי-היכולת היו מרחמים עלינו ועוזרים לנו ביד רחבה או בצמצום. לרשותנו עמד חובש יהודי מבלגיה ולו קצת כדורים, תחבושות וקצת בקבוקי-תרופות. לא מעט אמונה ועידוד נסך בנו יהודי זה. ברצון רב שמענו לפטפוטינו, כי צמאים היינו למילה מנחמת ואוהבת. כולנו היינו נערים שאיבדנו את הורינו בגיל צעיר...

עברו עלי כמה חדשים באושביץ. התרגלתי לחיים אלה וחשבתי בלבי שמכאן אין מוצא וכאן ודאי אגמור את שארית חיי. אולם לא כך רצה הגורל ולא כך חשבו הנאצים. בשלהי שנת 1944 פשתה שמועה שהנאצים מתכוונים לשלח מכאן הרבה אסירים למחנות מרוחקים, בגלל החזית המזרחית המתקרבת...

יום קר וסגרירי אחד קיבלנו התראה כי למחרת עלינו להיות מוכנים לנסיעה. אותו לילה לא עצמנו עין. מעניין, התרגלנו לאושביץ. כאן בצל תאי-הגאזים והמשרפות הרגשנו בטוב ובבטחון. קמנו השכם בבוקר. נערך "אפל" ונתפקדו 300 נערים... משני צדינו הלכו

אנשי ס. ס. מזוינים. אחרי הליכה של שלוש שעות הגענו לשלוחה צדדית של מסילת הברזל. קרונות המתינו לנו כאן. עלינו 50 נער בכל קרון. בשעת העליה קיבל כל אחד מאתנו שק שינה עשוי נייר חזק בצבע אפור. הקטר נרתם חיש מהרה לקרונות והתחלנו לנסוע... דלתות הקרון פתוחות היו. עיירות קטנות וגדולות חלמו על פנינו. בתים יפים, גגות מכוסים רעפים, בסגנון גוטי. עולם אחר מזה שהורגלתי אליו בגיטו ובאושביץ. שדות־קמה ירוקים. נהר זורם. יער עבות. כאן חיים אנשים חופשיים, עובדים ושמחים. הם לא יודעים מלחמה מהי. הם לא ראו ארובות פולטות־עשן סמיך אל־על. הם לא הריחו ריח בשר־אדם חרוך. הם לא יהודים. כאן גרים גרמנים טהור־ידם ומגזע נורדי. כאן הרייך בן אלף השנים...

גלגלי הקרון משמיעים את קצבם המונוטוני ואני עוצם את עיני וחולם בהקיי. אני נמצא בדירתנו ברחוב מילצ'רסקיגו 16 בלודז', בקומה ב'. הנה אני עובר מצדה השני של הגזוזטרה ואמי מזהירה אותי שלא אפול. שובב גדול אני ואינו שומע בקולה והנה שוב אני עולה על גג ביתנו בעל ארבע הקומות. אני מטייל על הגג, כאילו טיילתי על המדרכה. השכנים צועקים אלי ומהירים אותי שלא אכשל ואפול מטה. איני יודע פחד מהו. והנה אחותי הקטנה. כה צנומה היא. רק עור ועצמות... הכול עובר לנגד עיני כבסרט נע... לא רציתי לפקוח את עיני ולהתפכח...

סקסנהאוזן

... למחרת, בשעות הבוקר המוקדמות הגענו למחוז הפצנו. הרכבת עמדה בתחנה ריקה מאדם. שלט על עמוד ברזל ציין את שם המקום: סקסנהאוזן ע"י אורנינבורג. ירדנו מהקרונות, הסתדרנו בחמישיות וצעדנו קדימה. כעבור מספר קילומטרים הגענו לשער גדול, על ידו מגדל מצויד בזרקור ומכונת־יריה. אכן, אנו בסקסנהאוזן, מחנה־הריכוז הנודע לשימצה. כבר בראשית צעדינו היינו עדים למחזה איום. כ־50 איש עמוסים שקים הקשורים ברצועות לגבם רצים מסביב למגרש, שבטבורו עומד חייל הממריץ אותם בצעקות ובשוט ארוך שבידו. כל אחד מאסירים אלה היתה מקועקעת במצחו האות "ט", שפירושה, כפי שנודע אחרי כן "טודט" כלומר נדון למוות. אלה היו אנשים שנאשמו בחבלה או בסטיות פוליטיות...

... תחילה חששנו שמא נדוננו גם אנו למוות, אולם חששותינו התבדו. בדיוק מולנו עמד צריף ארוך, צבוע בצבע ירוק, מגודר בשלוש גדרות צפופות. לימים נודע לנו כי בצריף הזה עסקו בזיוף שטרות־כסף זרים עבור הנאצים. האסירים שעבדו שם עמדו תחת משמר כבד של שוטרים נאציים מזוינים...

... כעבור מספר ימים התחילו להוציא אותנו לעבודה, ואף אפשרו לנו להסתובב בכל שטחי המחנה. האוכל כאן היה בצמצום. פעמיים ביום קיבלנו אוכל. בצהריים מרק ובערב — תחליף קפה. העבודה היתה בהתנדבות ומי שיצא לעבודה קיבל שם פרוסת לחם נוספת ותתיכת נקניק. אני התנדבתי בכל יום. המרחק מהמחנה למקום העבודה היה רב מאוד. הלכנו בשדות, ביערות עבותים, אולם יפיי־הטבע לא גירה אותנו כלל, כה עסוקים היינו עם עצמנו ואדישים לכל. עבדנו במקום נסתר מאדם. תפקידנו היה להאכיל כלבי־צבא מאולפים. האוכל שניתן לכלבים היה תפל וחסר מלח. מחולקים היינו לקבוצות קטנות ועל כל קבוצה השגיח חייל לבל נגנוב אוכל מהכלבים. בכל זאת היה עולה בידנו להתחלק עם הכלב

במאכליו. מתפקידי היה להאכיל שני כלבים וכן לנקות את המלונה ולשפשפה. במשך הזמן התקשרתי לכלבי ולא פעם חבל היה לי על האוכל שאני גוזל מהם למען קיומי אני. אולם אוי ואבוי לו לנער המתקרב לכלב לא שלו. מסוגל היה לשסעו בין רגע. ואמנם הייתי עד למקרה שכזה. בשכנות למלונות הכלבים השתרעו גני ירק ובהם ירקות המיועדים לכלבים. שבויים רוסים עבדו שם. קרה שאחד השבויים העיז להוציא כמה קלחי-גזר ולאוכלם והחייל הגרמני ראה בזאת מעשה-פשע. כהרף עין שיסה את כלבו בשבוי. הכלב השתער עלינו. ונעץ את שניו בצוארו פעם ופעמיים עד שהמיתו...

... למוד נסיון עוד מאושביץ בהשגת אוכל, החלטתי לשוטט גם כאן אחר העבודה בין הצריפים וכמעט בכל מקום „ארגנטי“ משהו. והנה הודמנתי לצריף ובו זכיתי לקבלת פנים ממלכתית. כאן ישבו אנשים גבוהים, כל אחד קומתו ודאי היתה שני מטר, והם דיברו ביניהם בשפה שמעולם לא שמעתי. אחד מהם אמר לי משהו. עניתי גרמנית. למולי, היה ביניהם אחד שידע קצת גרמנית. סיפרתי לו על עצמי והוא תרגם את דברי לחבריו. נודע לי כי הללו הם נורבגים. מצבם היה טוב. הצלב האדום דאג להם והנאצים היו אחראים עליהם כלפי הצלב-האדום. הם הושיבו אותי על יד השולחן והתחילו מתחרים ביניהם בהגשת דברי אוכל: לחם לבן, חלבה, שוקולד, סיגריות, שימורים, חלב מרוכז. לא האמנתי למראה עיני. עלה חשש בלבי שמא הם מהתלים בי. מתורגמני הסביר לי כי הם רוצים להיות לי אפוטרופ-סים ומכאן ואילך הם אחראים לבריאותי ולשלומי. אחרי ארבע וחצי שנים, זו הפעם הראשונה שמישהו, חוץ מהורי, היה מעוניין בי. התרגשתי מאוד. פרצתי בבכי ללא מעצורים. דווקא התנהגותם האנושית והאצילה הגדישה את הסאה ורגשותי שהיו רדומים ועמומים מצאו להם אפיק נוח ופרצו החוצה. גם הנורבגים התרגשו לא פחות ממני. לא אחד הוציא ממחטה מכיסו ומחה את דמעות עיניו...

... מאותו ערב, חל שנוי לטובה במצבי. ברדת הערב הייתי שם פעמי לעבר אותו צריף והנורבגים האכילוני והשקוני. עד עצם היום חייב אני תודה לעם הנפלא הזה על שהחזירו לי את האמונה בבני אדם... אולם אושרי לא ארך ימים רבים ונאסר עלי להסתובב במחנה. שוב לא יכולתי לגשת למיטיבי...

... חזרתי להיות עירירי. המשכתי להאכיל כלבים ולגנוב מהם למזוני. החורף היה קר ואני בבלויים וסחבות. נעלי-העץ שלי נקרעו. עשיתי מעשה שכרוך היה בפסקי-דין-מוות מידי. לקחתי שמיכה, קרעתיה לרצועות וחבשתי בהן את כפות רגלי. אכן ביצעתי חבלה ברכוש הרייך השלישי, אך שחקתי באש ולא נכוויתי.

מטהאוזן

ערב אחד התבשרנו כי למחרת אנו יוצאים את המחנה...

... הגענו למחנה חדש ושמו מטהאוזן. מחנה הריכוז הזה נמצא באוסטריה. חצינו גבולות ולא ידענו, כי על כן תחושת הזמן והמקום נטשטשו אצלנו. מחשבתנו היתה מוקדשת רק לסיפוק יצרים והגדול בהם יצר הרעב. החשוב ביותר לנו היה היכן נקבל לאכול. באושביץ, מחנה המוות, קיבלנו אוכל מספיק יחסית ושם היה לנו טוב. תאי-הגזים, עשן-המשרפות, לא הפריעו לנו. האוכל היה שיא החלומות, כי הרעב שלט בנו ללא מצרים. גם הפעם השאלה העיקרית שעמדה בפנינו היתה אם נקבל במטהאוזן אוכל או לא...
... אמרו לנו שנתרחץ במקלחת. חשד כבד התגנב ללבי. אולם לי היתה ברירה. התפשטתי

עם כל יתר הנערים. נכנסתי פנימה ועיני אורו. אמנם היו כאן ברזים. התקרבתי בזהירות לאחד מהם. זרם מים קרים ניתז עלי ונשימתי נתקצרה. המים הקרים גרמו להתכווצות כל גופי ולא ידעתי איך להתחמם. כעבור מספר דקות הוכנסה פנימה קבוצת נערים אחרת ואנו יצאנו רטובים החוצה. בחוץ שרר קור עז. כבר איבדנו את תחושתנו לקור חום. אולם חושי הששי ציווה עלי לא להיכנע לגורל. אספתי מעל האדמה שלג והתחלתי לשפשף את גופי ונעשה לי חם במקצת. כמוני עשו גם נערים אחרים. היינו עומדים בשלג, מקפצים ומשפשפים זה לזה את גופו הערום. אך הנה הופיעו הנאצים וצינורות גומי בידיהם. הם ציוו על קבוצת נערים להסתדר בשורה והתחילו להתיז מים קרים על הגופים הערומים. ברור היה מראש שכל הנערים יקפאו ויהפכו לגוש-קרח ואמנם כך היה... דמעות חנקו את גרוני. ידידי ורעי הטובים מתו במיתה משונה זו. בסוף התעייפו הנאצים ונעשה להם קר ואז הרפו מהנותרים שעדיין היו בחיים. עגלה נסתבת על ידי אסירים ומלאה בגדים פרקה לפנינו את מטענה. לבשנו את הבגדים והחום לנו במקצת. נוכחתי לדעת כי יש והאדם חזק מפלדה וכושר סבילתו הוא לאין גבול...

... במטהאוזן הרגשתי שכוחותי הולכים וכלים. עד היום איני יכול להסביר לעצמי מה החזיק אותי בחיים. כנראה שכוחות נסתרים מבינת אנוש הם שנסכו בי כוח רצון לא להיכנע לגורל ולצפות לעתיד יותר טוב. כל אסיר מחנה-ריכוז, אם התיאש לגמרי ונכנס לאפטיה גזר על עצמו פסק-דין מוות. לא פעם הייתי שרוי במצב כזה, אלא שברגע האחרון גזרתי על עצמי להמשיך להיאבק, להמשיך ולחיות, על אפם וחמתם של הנאצים ורק הודות לאמונתי זו נשארתי בחיים...

... במאטהוזן לא נשארנו זמן רב ושוב יצאנו לכיוון בלתי ידוע. נסענו ונסענו ולא היה סוף לנסיעה. הפסים היו מופצצים במקומות שונים והיה צריך לתקן אותם או שהמסילה היתה תפוסה על ידי הצבא הנאצי ואנו חיכינו וחיכינו עד שפקדו עלינו להתחיל ללכת ברגל. הלכנו בלי סוף ובלי מטרה. רבים נפלו בדרך, קרסו אין אונים וקבלו כדור בראש. נשארנו בלי מזון. נזונותי מעשבים שהייתי מלקט בשעת ההליכה.

עם רדת הערב הגענו למקום מיושב. זו היתה חווה שבטבורה עמד מתבן שהיה מיועד לנו. באישון לילה התעוררתי מרוב קור ויצאתי החוצה. נס שלא שמרו עלינו. כנראה שגם מלווינו מה-ס.ס. עייפו ושכבו לישון. לפתע נחרדתי. לא הרחק ממני הבחנתי בדמות של אדם. הדמות קרבה יותר ואני הבחנתי באדם זקן הנושא דלי בידו. הוא קרא לי בגרמנית להתקרב אליו. ניגשתי מלא פחד והנה מוציא הזקן מן הדלי דבר שמזמן לא ראו עיני. זה היה תפוד. ולא אחד, אלא כמה. הזקן הושיטם לי ועודדני לקחתם. עיני נקשרו בדמעות. נפלתי לרגליו. חבקתי אותן ורציתי אף לנשקן. הזקן העמיד אותי חזרה על רגלי, גער בי באומרו שהוא זה שחייב ליפול ארצה ולנשק את רגלי ולבקש סליחה ומחילה על הפשעים והעוונות שעמו גרם לבני-אנוש, והרי הוא בוש ונכלם שהוא משתייך לעם הזה. הוא ביקש ממני שארחם עליו ואואיל לקחת ממנו את המעט שיש לו. התפודים היו מבושלים בקליפתם, אכלתי מהם עד שלא יכולתי יותר ומלאתי את כיסי בנותר. הזקן התחיל לבכות וביקש ממני שאחוס עליו ועל בני-משפחתו ואתפלל למענם. דברתי אתו כמחצית השעה וברוב עייפותי ביקשתיו שיילך לו ואני חזרתי למקום משכבי...

... עם בוקר שוב המשכנו ללכת... בצהרי היום השיגו אותנו מכוניות-משא עם סולמות. עלינו עליהן ועדיין לא ידענו לאן אנו נוסעים. היינו צפופים ודחוקים במכוניות. כמה נערים, שבקושי עמדו על רגליהם, עתה אפסו כוחותיהם כליל והם קרסו תחתיהם. גופותיהם

נשארו במשאית. נסענו בדרך לא סלולה בתוך יער עבות כשעה והנה עמדו המכוניות מנסוע. ירדנו והורדנו גם את מתינו. מולנו היו גדרות תיל ועליהם שלטי אוהרה „מתח גבוה“...

ליברזון

שם המקום היה ליברזון — מחנה ריכוז בלב היער הגדול ורבי-ההוד. תפארת היער לא פיארה כלל את המחנה, שצריפיו היו בנויים מקורות עץ בלתי מהוקצעות. לאחר ה„אפל“ נכנסנו לצריף שהיה מחולק לשלושה: אחד המיועד לבלוקאלטסטה, השני לחדר האוכל והשלישי לחדר השינה. מטות לא היו. פרשנו את המזרונים על הרצפה והתכסינו בשמיכות דקיקות. קר היה ורעב הייתי ולאכול אין מה. פחד מות היה לצאת מהצריף עם חשיכה. שומרי המחנה היו אוקראינים שלא ידעו רחם וכל בוקר נמצאו אנשים ירויים. כאן לא היה צורך במשרפות ובתאי-גאזים, כי האנשים נפלו מרעב כמו זבובים. כל בוקר היינו יוצאים את המחנה למקום עבודתנו, מהלך 4—5 קילומטר. בדרך היינו עוברים בתוך עיירה אוסטריית. מה גדולה היתה הקנאה בראותי נערים ונערות עם ילקוטי-גב ממהרים לבית הספר, סמוקי לחיים ולבושי פרוות חמות, ואנו כאילו מעולם אחר היינו. זה חמש שנים שאני נמק בגיטו ובמחנות ופשעי היחידי הוא היותי יהודי.

...עבדנו במקום שומם, בלבו של יער, הרחק מעין אדם, כאן צריכים היינו לבנות מחנה-ריכוז חדש. והשנה כבר 1945 והחודש מרץ. הנאצים כבר על סף התמוטטות וכניעה ועדיין דאגתם נתונה להקמת מחנות חדשים...

... פעם הוטל עלינו עוצר והבלוקאלטסטה הציע לנו שנתנדב למשלוח ברכבת. הוא הבטיח לנו בהן-צדקו הגרמני כי במקום החדש יהיה לנו הרבה יותר טוב. כן הבטיח ככר-לחם וחבילת מרגרינה לכל נער שיתנדב. רבים התנדבו. שוב לא עמדו על נפשם ולא נאבקו על זכותם לחיות. מלאך המוות אסף אותם תחת כנפיו. אני לעומתם נאבקתי מרה ויכולתי להם לנאצים. גייסתי את כל כוחותי ואת כל עורמתי וחמקתי מהמוות. הבלוקאלטסטה לא הסתפק במספר הנערים שהתנדבו והתחיל לערוך עלינו מצוד שכן חייב היה להעמיד לרשות הגרמנים 50 נער ואף לא אחד פחות. הוא רדף אחרינו בתוך הבלוק עצמו. רצנו והוא אחרינו. הסתתרתי תחת ערימת מזרנים, בסוף הצליחו כמה נערים ואני בתוכם לפרוץ חלון החוצה ליער...

... ליברזון תישאר בזכרוני לדראון עולם, אולם אפילו בגיהינום זה היו רגעים של הפוגה. פעם הזמין אותנו „הזמר“, איצ' לוזר, ל„ערב-בידור“. התאספנו בחשאי בחוץ, בין עצים עבותים. התישבנו במעגל ואיצ' לוזר שר בפנינו שירים. שיריו ספוגי יגון היו וגעגועים לבית ולהורים. דמעות זלגו מעיני. אחד הנערים ביקש מה„זמר“ להפסיק לשיר שירים כאלה ואיצ' עבר לשיר שירים עליזים בפולנית ואנו אחריו. מעניין היה לראות ולשמע קבוצת נערים מזי-רעב, שלדים לבושי סחבות, יושבים ביער, במחנה ריכוז ושרים. מספר אסירים מבוגרים שהסתתרו מאחורי העצים ניגשו אלינו. ביניהם גם השטובנאלטסטה. הוא היה פולני ובשמעו שירים בשפתו, התרגש מאוד וביקש שנחזור ונשיר שנית. אחר כך ביקש מאתנו להתלוות אתו לצריפו כדי לשיר באזני הבלוקאלטסטה. פחדנו, אולם הוא שכנע אותנו שכל רע לא יאונה לנו. הפולני דפק בדלת הבלוקאלטסטה. הדלת נפתחה ונגד עינינו התגלה חדר מסודר, נקי, עם מיטה מכוסה בשטיח, מרבד קטן על הרצפה, שגם היא

נקיה היתה להפליא. בטבורו של החדר עמד תנור ברזל מוסק. הבלוקאלטסטה היה פולני מוארשה. גוי בשנות הארבעים. מראהו היה טוב וגם לבושו העיד עליו שלא חסר לו מאומה. במראהו בכלל היתה מין קיצוניות שלא הלמה את מציאות ליברזון. איני יודע איך ומאיין השיג את כל הדברים הללו. ישבנו על הריצפה ו"הזמר" שלנו התחיל לשיר. אחריו פתחנו גם אנו בשירה חרישית, ספוגת געגועים. הגוי ביקש שנפסיק כי נרגש הוא יתר על המידה. הוא גמל לנו בעין יפה. קיבלנו ממנו לחם מרוח במרגרינה ולמחרת הבטיח לנו מרק. למחרת, עם רדת הערב, חזרנו אל הבלוקאלטסטה הוארשאי. חוץ ממנו ומהשטובנאלטסטה היו כאן עוד שני גויים מיוצאי פולין. הם קיבלו את שירתנו בתשואות כנות והתרגשותם היתה ניכרת. הוציאו לנו לחם ומרגרינה ונקניק ואמרו לנו לאכול כמה שרק נוכל. גם שתיה חמה עשו לנו... הצלחתי לתחוב כמה פרוסות לחם לכיסי כי ניחשתי מראש כי הרבה זמן לא תארך האידיליה הזאת, יקיץ הקץ על נדיבות לבם של מארחינו ושוב נהיה נערים מורעבים כמו כולם. את האוצר שלי שמרתי מכל משמר, כי לא היה אז דבר יקר יותר בעולם מלחם... צדקתי בניחושי. כעבור כמה ימים אמרו לנו הפולנים שנפסיק לבוא כי הם מכירים את כל השירים שלנו ונמאס להם לשמוע כל פעם אותם הפזמונים עצמם...

שוב מטהאוזן

... ויום אחד עזבנו את ליברזון כדי לנדוד שוב למרחקים. שוב קרונוט-משא סגורים ושוב קרבנות נוספים בדרך... חזרנו למטהאוזן. פעם שניה שאנו כאן. הכול מוכר מימים עברו. שיכנו אותנו עתה רק בצריף אחד, אבל לא היינו זקוקים ליותר, כיוון שרבים מאתנו כבר נפטרו בינתיים... הימים היו כבר ימי אפריל 1945... עתה קרה מקרה שנסך בנו עידוד ואמונה בחיים. יום אחד שמענו טרטור אוירונים. השמים היו ממש שחורים מרוב אוירונים. הכול ידעו שקרב הסוף לרייך בן אלף השנים. ידענו שהנהלת המחנה רוצה להשמיד את כל אסיריה על ידי זה שיישלחו אותנו למנהרות המרובות שבסביבה ויפוצצו אותנו... לא היה סוד, ששמץ ממנו לא גונב לידיעתנו... המשכנו להתענות כאן וכל יום נעשה גרוע מקודמו. שוב הועברנו למקום אחר. למחנה החדש קראו "צלטן-לאגר" כלומר מחנה אוהלים והוא היה במרחק של קילומטר או שנים מהמחנה המרכזי. במקום הזה עמדו שני אוהלים ענקיים, שטרם ראיתי כמותם לגודל ובכל אוהל היו כמה מאות אנשים, רובם יהודים הונגריים שגורשו לפני שבועות מספר. התנאים כאן היו איומים. מי שתיה לא היו בנמצא והשתיה היחידה היתה מים המים שקיבלנו רק פעם ביום לארוחת הצהריים. חוץ מהמים, קיבלנו בערך כ־100 גראם ליום. הלחם היה אפוי כנראה מנסורת בתוספת קצת קמח והיה מתפורר בין האצבעות. כאן נתקפנו גם בהמוני כינים שאכלו את בשרנו ולא ידענו כיצד להיפטר מהן. הן שרצו עלינו בהמוניהם. שעות על גבי שעות היינו מפלחים את כינינו והם חזרו ודבקו בנו. כל מחשבותי היו מרוכזות בכינה, כי היא היתה אויבי מספר אחד. עלה בדעתי להתפלש על האדמה והכנים או שנמחצו, או שנשרו מגופי ובכל אופן זה הקל עלי. ממני ראו ועשו גם יתר הנערים.

... פעם קרה דבר איום בצלטן-לאגר. מטוסי בעלות הברית טעו והטילו שלוש פצצות על המחנה שלנו... הפצצות נפלו על ריכוזי אנשים. חלקי גופות אדם מושלכים היו בכל מקום ועל קירות האוהלים דבוקים היו חתיכות בשר ודם קרוש...

גונס-קירכן

... גם למחנה הצלטן-לאגר הגיע סוף. יצאנו לנדודים. אנו הולכים ברגל. לדרך שוב קיבלנו כיכר לחם שלימה. ביום הראשון עשינו ודאי 30—35 ק"מ. הרבה נפלו בדרך. הכושל נורה. בלילה לנו בסככות גדולות מאוד. נזונותי בעשבים ועלים. אנו נערי המאוררשולה, שמהם נשארו אך עשרות ספורות הלכנו בצוותא. זכורני שאני ועוד נער תמכנו בנער שלישי שכשל ולא יכול היה ללכת. אמרנו לו כי אנו קרובים לסוף דרכנו ומהעידוד הזה התעודדנו גם אנחנו. הגענו ליער רבו מחנה-ריכוז. גם פה עמדו צריפים עשויים מבולי עץ. שם המקום היה גונס קירכן. בהיותי בצלטן-לאגר הייתי סבור כי מקום גרוע מזה אין עלי אדמות, אך גונס קירכן היתה גרועה שבעתיים. כאן מתו אנשים בכל שנייה. ערימות-ערימות של בני אדם היו זחלים על ארבעתם ככלבים. כאן ישנתי תחת כיפת השמים וייתכן כי דבר זה הצילנו ממות. אחד הדברים המוזרים ביותר היה שדווקא כאן קיבלנו חבילות מהצלב-האדום. כל אחד מאתנו קיבל כפית חלב מרוכז, קמצוץ סוכר ועוד דברים קטנים אחרים. כאן לא עבדו. תכליתו היחידה של המחנה היתה השמדת האסירים ששכנו בו. כאן כמעט ויתרתי על המשך המאבק על חיי. לא ידעתי כמה קרובים אנו ליום השחרור הנכסף.

השחרור

יום לפני השחרור נודע לנו כי אנשי הס. ס. הסתלקו ושוב אין שומרים עלינו. לא האמנתי שכה פשוט יהיה הדבר. רווחה הדעה כי הנאצים עוד יספיקו להשמיד את כולם לפני יום השחרור. כל יושבי גונס קירכן נתפזרו לכל עבר. אני לא התרגשתי. שאיפתי היחידה היתה להשיג דברי-אוכל. ראיתי מספר אנשים רכונים על חביות-עץ. אלה היו חביות ריבה. מלאתי כרסי ריבה מבלי לחשוב על התוצאות. אחרי כן מצאתי חבילות מרגרינה ולבסוף את הדבר היקר והנשגב ביותר שרק בחלומותי השגתי אותו — לחם. מצאתי הרבה ככרות-לחם. בכיתי מרוב אושר על הלחם שברשותי. רציתי לאכול אותו בו במקום, אולם שיני נתרופפו ולא היו מסוגלות, למרות רצוני העז, להינעץ בלחם ולטרפו... כמה יהודים מיוצאי המחנה, בראותם שיש ברשותי לחם, התנפלו עלי הפילוני ארצה וגזלו ממני את כל הלחם...

התארגננו קבוצת נערים והתחלנו לבשל ביחד. בגונס קירכן שלטה אנרכיה מוחלטת. הגרמנים ברחו ולא היה מי שידאג לאוכלוסיית המקום. אור ליום 5 במאי הגיע לאזנינו טרטור טנקים וטור ארוך של טנקים אמריקניים שטף את המחנה. החיילים נופפו בידיהם וזרקו לנו סיגריות. כנראה לא תפסו בדיוק מה מתרחש כאן. עבר גם טור שני ואנו נשארו לבדנו...

הטרגדיה הגדולה התחילה רק כמה ימים אחרי השחרור. אנשים חלו בדיזנטריה כתוצאה מזלילה מופרזת, שהקיבה לא היתה מסוגלת לעכל, ומתו במאותיהם ובאלפיהם. גם אני קיבלתי שלשול וחשתי כי כוחותי אוזלים והולכים. למזלי חזרו האמריקנים למחנה והתחילו לפנות אותו. הייתי בין המפונים הראשונים, נטלו אותי על אלונקה והסיעו אותי לבית-חולים. בחדרי שכבו חוץ ממני עוד המישה חולים. היתה שם רק מיטה אחת ויחידה ועליה שכב חולה. היתר ישנו על הרצפה. יום אחד התעוררתי בבוקר והנה האדם שישן על המיטה שלח את ידו בנפשו על ידי חיתוך עורקיו. דוקא עכשיו אחרי השחרור התאבדו אנשים. ההתאבדות לבשה ממדים מדאיגים ביותר והאמריקנים עמדו מולה חסרי-אונים. גם אני

התחלתי לחשוב על מוצא כזה. נשארתי ערירי. אחרי כן חליתי במחלת־עור, קיבלתי גרענת קשה מנשוא. כל גופי נתקף גירוד. אך גם על אלה התגברתי. רציתי להיות בין אנשים בריאים ושמחים וברחתי מבית־החולים בלי רשות. נתפסתי על ידי חייל כושי־אמריקני שחשב אותי לגרמני. הובאתי לפני קצין חוקר אמריקני והוא שלח אותי לבית ילדים ונערים אסופים. כאן מצאתי עוד נערים מהמאורר שולה. שמחתי אתם והם שמחו אתי. עשרה נערים קשרנו קשר והחלטנו להסתלק מכאן אל העולם הרחב. — — —

חיילים עם מגן-דוד על שרוולם

... זה היה בחודש יוני 1945, יום שטוף שמש, נאה ומלא אור. הופיעו אצלנו מספר חיילים שענדו על שרווליהם מגן דוד על רקע כחול־לבן, ומעל לסמל כתובת „פלסטין“. לא ידענו מה הם ומה רצונם... הם התחילו לדבר אלינו אידיש. הם סיפרו לנו כי ברצונם לקחת אותנו אליהם כדי שבסופו של דבר נסע לפלשתינה. הקשבנו בפה פעור לסיפוריהם. הם היו הנציגים הראשונים של העם היהודי החפשי שלא ידע את עמלק ושלא חזו בהשמדה, שלא הריחו ריח בשר אדם חרוך ושלא הסתבנו ב„רייך יודנפסט“. אך חששנו, כיצד יקבלו אותנו, נערים יתומים, יוצאים גיטאות ומחנות ריכוז, מחוסרי תרבות וחינוך, כיצד יבינו כל זאת הפלשטינאים? היו בינינו חילוקי דעות קשים, אך הרוב היה בעד פלשטינה...

... המרחק בין האניה והחוף היה כ־250 מטר. חכיתי עד בוא גל גבוה וצללתי לתוכו. הייתי ככדור־משחק בין גלי הים הסוערים וההומים. הכרתי הלכה ונטשטשה, אך זיק של רצון חיים נדלק בי ושבתי לשחות ולחתור. אסור לי למות על סף החיים. הגלים המשיכו לעשות בי כטוב בעיניהם. דומה היה כי לעולם לא אגיע. זה היה משחק לחיים ולמוות. והנה אני חש קרקע מוצקה תחת רגלי. החיים ניצחו. לקראתי בא במרוצה אדם, מושיט לי ידו ומושכני אליו. סביבי רק חול וחול וים ושמים וטור המעפילים לפני חותר קדימה. קדימה — — —

S U M M A R Y

Boyhood In Concentration Camps — Avraham Kohavi

This is the story of a Jewish boy in Poland during the wrathful war years. Born in 1928 in Lodz, in 1928, he began his life as an inmate in those death camps when he was only fourteen, and during four years he was through eight camps, in three countries. After the war, the Jewish Brigade soldiers picked him up and shipped him off on one of the "illegal" immigrant ships.

Excerpts From The Diary of Sarah Fishkin

Sarah Fishkin was born in the town of Rubzsewitz, near Minsk (White Russia) She was the daughter of a working family. when the German-Soviet war began, she was in a near town, Volozhin, about 50 kms from her birth-place, where she was employed in the office of the local newspaper. She was only 18 years old, when the town where she lived, was devastated on the very first day of war. She returned to her home town, Rubzsewitz Here, she was put into the ghetto with all other Jewish residents, and shared their fate, until the day she was executed... She kept a diary since the age of 15. The excerpts given here, are of the war-years, reflecting the feelings, moods and meditations of a young heart oscillating between high hopes and fear of death.

Those Who Did Not Live To Get Their Wings — Dov Levin

Yizik Maskop and Gasia Glazer, two Soviet Jews, were parachuted down into Nazi occupied Lithuania and established contact with the underground and the General Partisan Movement in the area of the Rudniki forests.

The Jewish Resistance Movement in Belgium — Yaacov Gutfreund

The Author of this article was among the active leaders of the Jewish Resistance Movement in Belgium. here he tells how the Movement began and how it fought the Nazi extermination teams successfully.

With The Belgian Underground — Gisa Weisblum

This is the testimony of a Jewish woman in the Belgian Underground Movement. She was handed over to the Gestapo by a treacherous Commander.

Danish Jews in Theresienstadt — Leni Yahil

The Fate of the Danish Jews at the time of the Holocaust was as special in the "Musterlager" Theresienstadt as it was in the "Muster-protektorat" Denmark itself. The 475 Deportees from Denmark were not